

O reflecție despre fascismul lui Petre Andrei: între criza parlamentarismului și „folly of democracy”

(A reflection on Petre Andrei's *Fascism*:
between the crisis of parliamentarism and the “folly of democracy”)

Laura MITAROTONDO

Abstract: The paper, starting from Petre Andrei's *Fascism*, elicit a reflection on some crucial subjects which characterize the interpretation of the Italian dictatorship that came from the Romanian sociologist. In particular, here are elaborated the relationship between elitism and criticism of democracy, the biological connotation of the concept of nation, the rejection of parliamentarism, in the political, social and institutional twisting made by Andrei, who catches the novelty represented by Italian Fascism, that is connected to the more general crisis of the European liberal State, occurred after the First World conflict.

Keywords: Fascism, elitism, democracy, anti-parliamentarism, nationalism.

Introducere

Analiza fascismului italian, realizată de celebrul sociolog, filosof și om politic român Petre Andrei (1891-1940) – care astăzi este adusă în atenția specialiștilor italieni datorită publicării unei ediții recente¹ –, conduce la o reflecție care privește un domeniu de studii asupra căruia s-au aplecat istoriografia și științele politice, referitoare la interpretarea fascismului italian, care provin din surse politice și intelectuale din alte țări. Acesta este un sector de cercetare determinat de o nevoie comparativă: analiza modelului italian a fost fundamentală pentru „măsurarea” caracterului diferitelor „fascisme” răspândite în Europa în anii ‘30 și ‘40².

Privind figura lui Andrei, unele aspecte, în special, pot face obiectul unei atenții reînnoite, pornind de la sensibilitatea intelectualului român față de fenomenul general al fascismului și de la conștientizarea tragediei care a lovit Europa, ce reprezintă o autentică cezură istorică, care presupune mai presus de toate pierderea libertății și a sistemului de valori civile articulat pe principiile statului de drept. Fascismele, în acest sens, sunt interpretate ca o expresie a crizei acute a statului liberal european, declanșată cu siguranță de Marele Război și de efectele sale de sărăcire socială și de nedumerire morală. La rafinată sensibilitate politică a lui Andrei se adaugă o direcție critică ce îmbrățișează mereu atât dimensiunea socio-politică, cât și cea instituțională, pornind de la conștientizarea că, de la Revoluția Franceză, marile schimbări care au avut loc în istorie au fost determinate de o transformare profundă a echilibrului dintre capital și muncă sau mai degrabă între concentrarea bogăției și oferta forței de muncă subordonată.

Pe de altă parte, intrarea în detaliu în această contribuție despre fascism ar presupune și o cunoaștere mai aprofundată a creației teoretice a sociologului român, adică a textelor pe care acesta s-a bazat, pe lângă cele direct citate, pentru a-și avansa considerațiile asupra fascismului italian. De fapt, regăsim în ideile sale despre fascism influențele unor lecturi și autori ce i-au permis să dea formă și consistență teoretică interpretării sale politice despre dictatura italiană. Neavând însă, în

¹ Vezi Petre Andrei, „Fascismo”, în Sabin Drăgulin, Angelo Chielli (ediție îngrijită de), *Sguardi dall' Est. Petre Andrei e il Fascismo*, Pensa MultiMedia, Lecce, 2022.

² Despre acest argument recomand: S. J. Woolf (ed.), *Il fascismo in Europa*, Laterza, Bari, 1968; E. Santarelli, „Il fascismo in Europa”, în *Studi storici*, Vol. 10, No. 2 (Apr.-Jun. 1969), pp. 426-432; G. Corni, *Fascismo e fascismi. Movimenti partiti regimi in Europa e nel mondo*, Editori Riuniti, Roma, 1989; N. Tranfaglia, *Fascismi e modernizzazione in Europa*, Bollati Boringhieri, Torino, 2001; H. Woller, Roma, *28 ottobre 1922. L'Europa e la sfida dei fascismi*, il Mulino, Bologna, 2001; P. Morgan, *Fascism in Europe, 1919-1945*, Routledge, London, 2002; M. Pasetti, *Storia dei fascismi in Europa*, Archetipo libri, Bologna, 2010.

momentul de față, posibilitatea de a avea informații sigure despre lecturile lui Andrei, ne vom limita la a oferi elemente de reflecție care, cu siguranță, sunt susceptibile de îmbogățiri ulterioare.

Caracterul rasist al fascismului

În studiul său, Andrei face referire la trei elemente distinctive ale fascismului, reprezentate de *activismul bazat pe ideea de forță și de elită* – în care impactul cultural exercitat de nietzscheism este notabil –, de înclinația mistică, care lasă să se contureze un clericalism evident și în cele din urmă de identitatea sa politică specifică, și anume aceea de a fi realizat un model de naționalism etatist³. Cu referire la acest ultim aspect, sunt două elemente decisive la care face referire autorul, asupra cărora este interesant să reflectăm din nou: conotația „biologică” a conceptului de națiune și critica parlamentarismului și a democrației, pe care fascismul le-ar fi preluat din tradiția politică elitistă.

Cu referire la primul punct, Andrei citează literalmente Programul și Statutul Partidului Național Fascist din 1922, unde găsim: „națiunea nu este numai o sumă de indivizi, nici instrumentul partidelor pentru scopurile lor, ci e un organism, care cuprinde infinita serie de generații, față de care indivizii sunt numai elemente trecătoare. Ea (națiunea) e cea mai înaltă sinteză a tuturor valorilor materiale și imateriale ale rasei⁴”. Din acest fragment reies două aspecte relevante care nu au scăpat analizei cărturarului român. Primul privește identitatea dintre națiune și stat și anihilarea individului în cadrul statului total, iar în al doilea sublinierea unui fel de sărăcire a statului care ajunge să coincidă cu guvernul și în cele din urmă cu partidul unic. În plus, întâlnim și motivul rasial: Andrei scrie, în acest sens, „că atribuind o puternică conotație biologică conceptului de națiune, fascismul îl identifică cu cel de rasă⁵”, mergând până acolo încât să considere că Mussolini ar fi transferat în Italia doctrina lui H. S. Chamberlain (1855-1927) – inspirator al antisemitismului rasial în Germania nazistă⁶ –, subliniind deci pericolul reprezentat de amenințarea reprezentată de o dăunătoare ideologie a rasei pentru *frumoasa idee națională*⁷.

Al doilea aspect își are sursa în citatul lui Mussolini, care ne atrage atenția asupra unei probleme teoretice de mare importanță și chiar provine din faza consolidării depline a puterii politice a fascismului. Gândiți-vă, în acest sens, la ideea măreției Statului care trece prin regenerarea fizică a poporului său, temă deja prezentă în *Discorso dell'Ascensione* al lui Mussolini, rostit la 26 mai 1927, în Camera Deputaților. În acele pagini, caracterizate printr-o tensiune religioasă ușor de observat – identificată de Andrei atunci când face referire la caracterul religios și clerical al fascismului –, se încadrează un program politic și administrativ sintetic al țării, în perspectiva imediată a unei instituționalizări decisive a regimului.

Între 1925 și 1926, „legile fasciste” modificaseră deja sistemul juridic italian și abia puțin mai târziu Ducele a invocat o noțiune generală de „recuperare”, referindu-se nu numai la terenurile care trebuiau supuse asanării în vederea repopulării⁸, ci în primul rând, la populația italiană. Ideile sale de „regenerare umană” și de „rasă” se refereau la o ecuație între sănătatea organismului statal, virtutea războinică și puterea națiunii⁹, exploatate profitabil în ceea ce privește propaganda politică și obținerea consensului. Și chiar și această relație dintre ideologia rasială și imperialism este

³ P. Andrei, *Fascismo*, ed. cit., p. 25.

⁴ *Ibidem*, nota 21, p. 25. Textul citat a fost preluat din *Programma e statuti del partito nazionale fascista*, publicat la Milano în 1922 de către Direzione del Partito Nazionale Fascista.

⁵ P. Andrei, *op.cit.*, p. 25.

⁶ Houston Stewart Chamberlain, scriitor și filosof britanic, a publicat în 1899 *The Foundations of the 19th Century*, care a avut o mare influență în cercurile sensibile la pan-germanism, ca urmare a celebrării rasei ariene și a opoziției dintre evrei și popoarele germanice.

⁷ P. Andrei, *op. cit.*, p. 27.

⁸ În 1928, cu *Legge Mussolini nr. 3134*, a fost repropusă, în această direcție, ideea unei *asanări integrale* a teritoriului și a populației.

⁹ F. Rigotti, „Il medico-chirurgo dello Stato nel linguaggio metaforico di Mussolini”, în *Cultura e società negli anni del fascismo*, Cordani, Milano, 1987, p. 506.

înțeleasă distinct de Andrei, care în eseul său recunoaște o afinitate între mentalitatea mistico-mesianică a rușilor dintre secolele XV și XVI, care și-au propus întemeierea celui de-Al treilea Imperiu Roman, și fasciștii secolului al XX-lea, îndemnați de aceeași idee de cucerire civilizatoare, sub semnul retragerii valorilor culturale ale Europei.

Într-o asemenea manevră de propagandă și de extindere a puterii se poate citi lansarea unei operațiuni de hegemonie, bazată pe capacitatea regimului de a interpreta și în același timp de a-și stabili legitimitatea istorică într-un orizont destinat ștergerii dialecticii politice și transformării fiecărei narațiuni într-un triumf incontestabil al dominației.

Cultivând un ideal mesianic analog, filtrat de imaginea Ducelui-mântuitor, care cere poporului său un fel de fidelitate față de Statul reprezentat în termeni „providențiali”, regimul Mussolini lansează o campanie de auto-reprezentare a fascismului ca vehicul al mântuirii lumesti a statului. În această direcție, se încurajează o strategie impunătoare de manipulare antropologică, după un dispozitiv de control politic, care trece prin corpuri și aproape constituie premisa culturală pentru legile antievreiești din 1938. Din 1927, așadar, fascismul a recurs la ideea de „regenerare rasială”, făcând-o o piatră de temelie a noii civilizații fasciste, capabilă să promoveze o adevărată revoluție antropologică, care prin „Omul nou” să poată reda măreția Imperiului.

Mai mult, imaginea Statului-providență, întruchipată de Liderul său, reflectă un model de teologie politică care anulează atât momentul conflictului dintre diferitele subiecte sociale, cât și cel al confruntării în cadrul instituțional, impunând un fel de încredere religioasă asupra poporului și respingerea oricărei expresii de disidență, chiar dacă doar imaginară: despre fascism nu se poate gândi într-o formă critică.

Antiparlamentarismul și elitismul

Din studiul său din 1927, Andrei se referă la elitismul italian ca fiind precedentul cultural al fascismului. El subliniază importanța elitei fasciste, considerată singurul custode al valorii naționale autentice a statului. Chiar dacă se face referire mai frecvent la numele lui Pareto și Michels, în paginile sociologului român apare o referire la Gaetano Mosca (1858-1941). Pornind de la acesta din urmă, s-ar putea reflecta asupra unor importante noduri teoretice: atât noțiunea de clasă politică – doctrină politică mai direct atribuibilă teoriei elitelor a lui Mosca –, cât și critica parlamentarismului, care au intrat în acea parte a gândirii lui Mosca contopite în lucrarea *Sulla teorica dei governi e sul governo parlamentare* (1884), sunt asumate de un interpret precum Andrei drept premise teoretice ale fascismului. Este o dezavuare evidentă, sau poate o interpretare deficitară a lui Mosca, un liberal autentic, care, chiar și în acea lucrare timpurie, exprimase cu siguranță o critică a instituțiilor reprezentative și a sistemului parlamentar, oricât de corectată a fost ulterior, care se regăsește în doua ediție a *Elementi di scienza politica* (1923).

Pentru a atinge problema antiparlamentarismului, în special, încă de la primele pagini ale eseului său, Andrei clarifică motivele pentru care statul național care devine fascist organizându-se pe o bază corporativă elimină democrația și parlamentarismul¹⁰. Aici Mosca iese la iveală printre gânditorii care ar fi furnizat chiar un *fundament științific doctrinei fasciste*, deși sociologul român privește poate cu mai mult interes la Pareto și a sa „teorie a reziduurilor și derivatelor”¹¹. Cu toate acestea, este interesant de subliniat cum conceptul de clasă politică elaborat de Mosca¹², chiar și în

¹⁰ P. Andrei, *op.cit.*, p. 27

¹¹ *Ibidem*, p. 23.

¹² „În toate societățile constituite în mod regulat, în care există ceea ce se numește guvern, noi vedem că autoritatea sa este exercitată în numele drepturilor universale ale poporului, sau al unei aristocrații dominante, sau al unui singur suveran. Acest punct îl vom examina mai târziu cu mai multă atenție și a cărui importanță o vom evalua, găsim un alt fapt foarte constant: că guvernanții, adică cei care dețin și exercită puteri publice, sunt întotdeauna o minoritate și că, mai jos dintre acestea, există o clasă mare de oameni care, fără a participa niciodată la guvernare în vreun fel, nu fac altceva decât să se supună acesteia; ei pot fi numiți guvernați. [...] În orice timp și în orice loc, tot ceea ce în guvernare este o parte dispozitivă, un exercițiu de autoritate și implică comandă și responsabilitate, este atribuită întotdeauna unei clase speciale, ale cărei elemente de formare, în funcție de secol și țară, ele pot varia, este adevărat, foarte mult, dar care, indiferent de felul în care ar fi compus, formează întotdeauna o mică minoritate în fața masei guvernaților cărora

Italia, nu a fost lipsit de o denaturare substanțială, ceea ce a făcut din el un fel de preluu ideologic al fascismului. De exemplu, istoricul doctrinelor politice Rodolfo De Mattei, elev al lui Mosca¹³, în anumite scrieri între 1928 și 1936¹⁴, și în particular în *La dottrina della „classe politica” e il fascismo* din 1931 și *Embrioni e anticipazioni della teoria della „classe politica”* din 1932, recurge la noțiunea de clasă politică pentru a o asuma într-un sens hotărât anti-liberal și indicând acea contracție a fundamentelor sociale ale puterii, în calitatea realizată apoi de regimul fascist¹⁵.

Primele reflecții ale lui Mosca asupra derivei democrației și asupra funcționării defectuoase a instituțiilor reprezentative urmează să fie plasate în relație cu polemica mai generală împotriva ideologiei și în numele științei, în respingerea unui sistem de doctrine și „formule” abstracte capabile să legitimeze puterea, dar nu să favorizeze acțiuni politice coerente. A fost o critică strâns legată de funcționarea instituțiilor care decurg din liberalismul *Risorgimento*-ului, iar scopul lui Mosca a fost depășirea abstracțiilor doctrinare, recurgând la metoda istorică, de a da viață unei științe a noului stat. Intelectualul sicilian a intenționat, de asemenea, să redefină funcțiile și rolurile sociale, să-i instruiască pe cei care se pregăteau să guverneze dar și să dirijeze opinia publică și, prin urmare, să ofere indicații celor guvernați. În ceea ce privește aspirațiile ideale, inclusiv ideologiile egalitare sau revoluționare și neînțelegerile acestora, Mosca recurge, așadar, la știință pentru a opri ineficiența instituțiilor, punând întrebări legate de teoria guvernării, legitimitatea puterii, geneza consensului, selecția clasei conducătoare.

Rodolfo De Mattei își asumă din acest punct de vedere gândirea lui Mosca, aspectele cele mai severe față de o anumită moștenire culturală a instituțiilor liberale risorgimentale și, mai ales, față de democrație, considerată o abstracție, un ideal periculos. În *La dottrina della „classe politica” e il fascismo*, De Mattei stabilește o relație între doctrina maestrului și fascism, cultivând convingerea că clasa politică – adică minoritatea organizată care guvernează mereu – coincide cu partidul fascist. Teza lui Mosca este, de fapt, adoptată pentru a legitima partidul unic și se referă, în orice caz, la un concept de ordine clar autoritar, o ordine în absența conflictului. Fascismul ar reprezenta minoritatea care după o revoluție avea să preia direcția statului, devenind o clasă fascistă capabilă să conducă societatea politică italiană, văzută ca o *masă dezorganizată, lipsită de principii ideale înrădăcinate*¹⁶. Potrivit lui De Mattei, clasa politică fascistă ar fi dat viață nu doar unei noi aristocrații de guvernare, ci și, într-o fază ulterioară, unei minorități convertite într-un singur partid de stat. Savantul identifică statul în partid, adică în acea realitate capabilă să simplifice sau să anuleze lupta politică, într-o fază istorică îndreptată spre transformări radicale.

Dacă, totuși, prăbușirea statului liberal și apariția politică a fascismului reprezentau o confirmare a validității doctrinei clasei politice, iar Mosca, după „Marșul asupra Romei”, atribuisese geneza puterii lui Mussolini crizei sistemului reprezentativ, Mosca însuși, deja în 1923, își redusese mult critica la adresa parlamentarismului. Încă de la *Teorica*, acesta nu a intenționat să renunțe la sistemul parlamentar, bazat pe alegeri libere și pe dialectica între multiple forțe politice garantate de regimul reprezentativ, ci să solicite o reformă substanțială a clasei conducătoare în guvernarea țării. Cu toate acestea, noțiunea de clasă politică a lui Mosca, pentru De Mattei, devenise vehiculul pentru celebrarea partidului unic și, odată cu acesta, ideea de stat corporativ, în care conceptul de suveranitate populară a fost înlocuit cu cel de suveranitate națională¹⁷.

se impune. De acum înainte, această clasă specială o vom numi clasa politică”, G. Mosca, *Scritti politici*, G. Sola (ed.), 2 voll., UTET, Torino, 1982, pp. 203-207.

¹³ Despre raporturile dintre Mosca și De Mattei, a se vedea L. Russi, *Il passato del presente. Rodolfo De Mattei e la storia delle dottrine politiche in Italia*, Edizioni Scientifiche Abruzzesi, Pescara, 2005, pp. 25-29.

¹⁴ De Mattei aprofundează tema mai ales în *La critica antiparlamentaristica in Italia dopo l’Unificazione* (1928), *Dai partiti al partito* (1934), *Logica e funzione del trasformismo* (1935), *Dal trasformismo al socialismo e Verso il partito unico* (1936), *La democrazia dal Risorgimento al Fascismo* (1937).

¹⁵ Despre acest argument recomand L. Mitarotondo, „Rodolfo De Mattei e il «dogma» della democrazia. Un itinerario critico nella politica postunitaria a partire da Gaetano Mosca”, in *Storia e politica*, Vol. XII (2020), No. 2, pp. 224-265.

¹⁶ R. De Mattei, „Dottrina della classe politica e fascismo”, in *Educazione fascista*, Vol. IX (1931), no. VIII, p. 680.

¹⁷ Cf. R. De Mattei, *Cultura e letteratura antidemocratiche dopo l’Unificazione*, Le Monnier, Firenze, 1937, pp. 233-234.

Mussolini antidemocratic

În analiza lui Andrei, critica fascistă a parlamentarismului se îmbină cu cea a democrației, contestată nu în formele sale clasice, ci cu respectul însăși esenței acestui model politic, căruia fascismul îi opune ideea unei elite capabile să realizeze spiritul națiunii prin organizarea statului pe bază corporativă¹⁸. Această minoritate ar fi trebuit să ia locul acelei democrații falimentare și, conform celor relatate de Andrei, Mussolini, în 1925, ar fi vorbit în mod expres despre *nebulia democrației* pentru a sublinia ineficacitatea modelului politic democratic¹⁹.

Traducerea italiană nu indică fragmentul din Mussolini la care se referă direct Petre Andrei, dar expresia *nebulia democrației* se referă imediat la titlul traducerii în limba engleză a articolului *Preludio al Machiavelli* al viitorului Duce, publicat în Italia în aprilie 1924²⁰, și a apărut în revista *English Life* în iunie a aceluiași an, sub titlul *The Folly of Democracy*²¹. În contribuția sa, Mussolini inaugurează un mod nou, dar arbitrar, de a gândi politica prin apelul la tradiție. În paginile lucrării sale *Preludio*, de fapt, lexicul lui Machiavelli este distorsionat și negat în mare măsură, iar legătura Stat-putere este plasată ca valoare absolută, în clară controversă cu tradiția și cultura politică liberală. În această direcție, încălcarea tradiției naționale civile, săvârșită în numele secretarului florentin, merge mână în mână cu denunțarea anacronismului și ineficienței democrației, adevărata țintă polemică a șefului fascismului. Acesta din urmă, în promovarea unei identificări substanțiale între Principe și statul fascist, desfășoară o operațiune politică menită să facă obiectivă nevoia unui stat puternic și intervenționist, care să ștergă antagonismul culturilor liberale, dar și al noilor subiecți politici²².

Traducerea în limba engleză a acestui articol, însă, apare într-o etapă ulterioară, în plină criză politică ce mătura țara în urma răpirii lui Giacomo Matteotti, a cărui soartă era încă incertă. Termenul de „nebulie” nu a fost de fapt cuprins în textul *Preludiului* lui Mussolini, unde în schimb este explicită o critică la adresa noțiunii de suveranitate populară, împreună cu atacul asupra regimurilor reprezentative. Mussolini scrie: „Sistemele reprezentative aparțin mai mult mecanicii decât moralității. Chiar și în țările în care aceste mecanisme au fost în cea mai mare utilizare de secole și secole, sosesc ore solemne în care nu se mai pun întrebări oamenilor pentru că ei simt că răspunsul ar fi fatal”. Este, așadar, posibil ca folosirea termenului „nebulie” – folosit în versiunea în limba engleză a articolului – să fi fost rezultatul unei alegeri a traducătorului, explicit polemică față de poziția de condamnare fermă a valorii politice a sistemelor reprezentative, exprimată de către Duce.

În *Preludio*, de altfel, era deja profilat un nou model de statalitate, articulat pe reducerea violentă a conflictului, pe „normalizarea” forței ca instrument de guvernare, pe revocarea politicii ca mediere sau acord negociat. Un ecou al acelorași principii avea să reapară, câțiva ani mai târziu, în *Dottrina del fascismo* apărută în Enciclopedia italiană, unde devalorizarea completă a modelului democratic a fost ratificată într-o manieră și mai manifestă, tot prin demolarea principiul suveranității populare, afirmarea ineficienței sistemelor reprezentative, conștientizarea unui dezacord obiectiv între organizarea „totală” a Statului și tendința indivizilor de a-și urmări propriile interese particulare.

O confirmare a faptului că Andrei a preluat termenul de „nebulie a democrației” din traducerea în limba engleză a *Preludiului* ar fi reprezentată de faptul că, în eseu său, Mussolini este

¹⁸ P. Andrei, *op.cit.*, p. 27.

¹⁹ *Ibidem*. Petre Andrei, în realitate, afirmă ca dată 1925, în timp ce traducerea articolului despre Mussolini este din 1924, chiar dacă nu se poate exclude că a fost citită o versiune ulterioară a aceluiași text.

²⁰ B. Mussolini, „Preludio al Machiavelli”, in *Gerarchia*, Vol. III, No. 4, Aprile 1924, pp. 205-209.

²¹ B. Mussolini, „The Folly of Democracy. Some Lessons from Machiavelli”, in *English Life*, Vol. 3, No. 1, June 1924, pp. 2-3.

²² Despre aceste teme recomand L. Mitarotondo, *Un “Preludio” a Machiavelli. Letture e interpretazioni fra Mussolini e Gramsci*, Giappichelli, Torino, 2016.

considerat un adept al machiavelismului, chiar al întrupării sale fidele, iar fascismul este clasificat ca un *machiavelism reinnoit*²³.

Un alt motiv de gândire, într-o direcție similară, vine din definiția democrației, prezentă în ultima parte a scrierii lui Andrei. Parcă pentru a contracara ideea de democrație ca mit, întemeiată pe dogmatismul formulei „guvernării poporului”, savantul român urmărește pe scurt geneza liberală a modelului democratic, precum și legătura sa culturală și filosofică cu principiul libertății²⁴. În acest sens, el își dezvăluie profilul de liberal autentic și își exprimă teama realizării unei derive istorice reprezentată de fascism, care neagă sisteme bazate pe libertăți fundamentale civile și politice. În această parte a eseului, de altfel, democrația este reacreditată în relația sa cu naționalismul, deoarece intenția este de a evita legătura dintre naționalism și fascism. În acest sens Andrei scrie: „De altminteri, naționalismul adevărat implică ideea de democrație, nu o exclude și de aceea e periculoasă și nenaturală împerecherea pe care o fac acum fasciștii italieni între naționalism și dictatură”²⁵.

Savantul este evident pe deplin conștient de motivele istorice, legate de teama care se profilează de bolșevism și de nevoia de a păstra conceptul de identitate națională, mai ales după Marele Război, care a împins mișcările reacționare să stabilească o legătură arbitrară între naționalism și dictaturi²⁶. Dimpotrivă, el reiterează că naționalismul prezervă tradițiile culturale și identitatea unui stat, ceea ce este absolut compatibil cu democrația deoarece se naște din liberalism și din lupta împotriva absolutismului, dar în cazul fascismului s-a transformat într-o mișcare reacționară, bazată pe dominația unei singure clase, cea burgheză²⁷.

Progresul statelor și cele mai relevante reforme din viața lor materială au fost realizate tocmai datorită democrației și parlamentarismului, iar criza acestor două forme coincide cu o criză substanțială a clasei conducătoare²⁸. Ar fi esențial să se garanteze funcționarea regulată a vieții de stat, fără a renunța la democrație și parlamentarism, ci prin îndemnul la o *educație a liderilor și a maselor*²⁹. Evident, această perspectivă se hrănește din încrederea substanțială a sociologului român în contribuția care poate fi adusă – pe baza unui model pozitivist – la procesul de formare civilă a unei țări prin extinderea progresivă a științelor și prin studiul istoriei³⁰.

Mai mult, considerațiile lui Andrei asupra fascismului, în luciditatea și abilitățile lor analitice singulare, ne oferă și în zilele noastre elemente de reflecție. Relația antagonistă dintre fascism și democrație, extrem de actuală astăzi, ne readuce la convingerea particularității fascismului, care nu poate fi niciodată catalogat drept o criză contingentă, aproape ca și cum ar fi o cădere de moment a capitalismului liberal de ieri, sau a celui de tip reformator de astăzi. Fascismul, pe de altă parte, poate fi încă o expresie a pericolului unei eclipse democratice autentice, a unei crize a sistemului de drepturi, accelerată de incapacitatea claselor conducătoare de a menține condiții suficiente de egalitate și de participare la viața publică. Reducerea drastică a participării alegătorilor, în această direcție, într-o țară precum Italia, este semnul epocal al unei deconectări între popor și clasele conducătoare, între capital și muncă – pentru a reveni la Andrei – și în cele din urmă al unei separări între decizia politică și participarea democratică.

Traducere realizată de Sabin Drăgulin

²³ P. Andrei, *Fascismo, op. cit.*, pp. 31, 33. În orice caz, nu trebuie trecut cu vederea faptul că Machiavelli a fost de mult considerat, în dezbaterile internaționale, expresia unui mod italian de a înțelege politica nu doar ca fraudă, ci mai ales ca forță, viziune care s-a datorat unei simplificări care a avut loc în spațiul public între sfârșitul secolului al XIX-lea și Marele Război.

²⁴ P. Andrei, *Fascismo, op. cit.*, p. 39.

²⁵ *Ibidem*, p. 45.

²⁶ *Ibidem*, p. 12.

²⁷ *Ibidem*, p. 37.

²⁸ *Ibidem*, pp. 48-49.

²⁹ *Ibidem*, p. 51.

³⁰ *Ibidem*, p. 8.

BIBLIOGRAFIA:

- ANDREI, P., *Fascismo*, Sabin Drăgulin, Angelo Chielli (ed.), Pensa MultiMedia, Lecce, 2022.
- CORNI, G., *Fascismo e fascismi. Movimenti partiti regimi in Europa e nel mondo*, Editori Riuniti, Roma, 1989.
- DE MATTEI, R., „Dottrina della classe politica e fascismo”, *Educazione fascista*, Vol. IX (1931), No. VIII, pp. 675-686.
- IDEM, *Cultura e letteratura antidemocratiche dopo l'Unificazione*, Le Monnier, Firenze, 1937.
- MITAROTONDO, L., „Rodolfo De Mattei e il “dogma” della democrazia. Un itinerario critico nella politica postunitaria a partire da Gaetano Mosca”, *Storia e politica*, Vol. XII (2020), No. 2, pp. 224-265.
- IDEM, *Un „Preludio” a Machiavelli. Letture e interpretazioni fra Mussolini e Gramsci*, Giappichelli, Torino, 2016.
- MORGAN, P., *Fascism in Europe, 1919-1945*, Routledge, London, 2002.
- MOSCA, G., *Elementi di scienza politica*, Torino, Bocca, 1923.
- IDEM, *Scritti politici*, G. Sola (ediție îngrijită de), 2 voll., UTET, Torino, 1982.
- MUSSOLINI, B., „Preludio al Machiavelli”, *Gerarchia*, Vol. III, No. 4, Aprile 1924, pp. 205-209.
- IDEM, „The Folly of Democracy. Some Lessons from Machiavelli”, *English Life*, Vol. 3, No. 1, June 1924, pp. 2-3.
- IDEM, „Fascismo - Dottrina del fascismo”, in *Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti*, vol. XIV, Istituto della Enciclopedia Italiana Treccani, Roma, 1932, pp. 847-851.
- PASETTI, M., *Storia dei fascismi in Europa*, Archetipo libri, Bologna, 2010.
- RUSSI, L., *Il passato del presente. Rodolfo De Mattei e la storia delle dottrine politiche in Italia*, Edizioni Scientifiche Abruzzesi, Pescara, 2005.
- TRANFAGLIA, N., *Fascismi e modernizzazione in Europa*, Bollati Boringhieri, Torino, 2001.
- RIGOTTI, F., „Il medico-chirurgo dello Stato nel linguaggio metaforico di Mussolini”, in *Cultura e società negli anni del fascismo*, Milano, Cordani, 1987, pp. 501-517.
- SANTARELLI, E., „1 fascismo in Europa”, in *Studi storici*, vol. 10, nr. 2 (Apr.-Jun. 1969), pp. 426-432.
- WOLLER, H., *Roma, 28 ottobre 1922. L'Europa e la sfida dei fascismi*, il Mulino, Bologna, 2001.
- WOOLF, S.J. (ed.), *Il fascismo in Europa*, Laterza, Bari, 1968.